

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИРУ І СТАБІЛЬНОСТІ У ПІВНІЧНОЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ У КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ НАТО І ЄС НА СХІД

О.А.Неприцький

*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла
Коцюбинського, м.Вінниця, Україна.*

У статті зауважується геостратегічне значення басейну Чорного моря, аналізується ряд можливих варіантів порушення безпеки у Чорноморському регіоні і пропонуються варіанти забезпечення миру і стабільності у Північному Причорномор'ї використовуючи НАТО і ЄС, враховуючи мету України – вступ до цих організацій.

Чорноморський регіон є вразливим до конфліктів центром стику цивілізацій, на якому здавна сходилися різні культури і створювали вибуховонебезпечне середовище. Регіон викликає інтерес різних сторін через можливості використання переваг чорноморського басейну в значенні транспортного коридору, видобутку й транспортування нафти і газу, риболовлі, встановленні геополітичного контролю та захистом територіальної цілісності держав. Дана територія несе у собі, поряд з традиційними небезпеками збройних конфліктів між державними утвореннями, й нові виклики безпеці пов'язані з тероризмом, транспортуванням наркотиків, зброї, торгівлі людьми, нелегальною міграцією тощо.

Проблема безпеки у Чорноморському регіоні є предметом дослідження значної кількості вчених з України, сусідніх держав і провідних країни світу [1]. У зазначених дослідженнях увага здебільшого приділяється можливостям мирного співіснування і плідної економічної співпраці у басейні Чорного Моря. Неординарною є наукова розвідка Б. Поузена, де автор зупинився на витворенні уявних збройних конфліктів за участі України, проте його висновки достатньо полемічні.

У даній праці пропонуємо розглянути деякі можливі варіанти загроз безпеці у Чорноморському регіоні і запропонувати шляхи зміцнення стабільності, враховуючи геополітичні реалії ХХІ століття, а саме розширення НАТО і ЄС на схід. Особливу увагу звернемо на побудову зони “м'якої” (немілітарної) безпеки.

Відомо, що на початку ХХІ століття ситуація набула нового колориту: “Такі чорноморські країни, як Болгарія та Румунія, перебувають в очікуванні вступу до НАТО та ЄС. Цього ж прагнуть Україна та Грузія. Відкритий шлях в ЄС і для Туреччини. Росія знаходить прийнятні для себе

форми партнерських відносин з НАТО та ЄС. Отже, всі чорноморські країни так чи інакше поступово залучаються до процесу європейської інтеграції” [2]. Так, всі процеси на Сході Європи необхідно розглядати у контексті розширення ЄС і НАТО на Схід.

Другим фактором, що необхідно враховувати, є продовження імперської політики Росії як традиційного євразійства, що протиставляється євроатлантичній співпраці та формуванню геополітичного вододілу на кордоні Центральної і Східної Європи.

Третім концептуальним моментом є зміна міжнародної ситуації та поява нових можливостей для середніх держав у зв'язку з загостренням терористичних загроз після 11 вересня 2001 року. Але потрібно бути готовим до можливих провокацій з використанням “привиду тероризму” для створення напруженості і реалізації власних економічних, геополітичних та геостратегічних цілей. Прикладом таких акцій, приведеним Б. Парахонським, є експансія США проти Іраку та Росії проти Грузії [3]. Це означає, що будь-яка інша територія у світі, що не здатна себе захистити власними силами або не перебуває у союзі з іншими потужними країнами, може бути піддана нападу гегемонів, які вбачатимуть там свої життєві інтереси.

Можливості реалізації інтересів таких країн як Україна, слід зауважити, були і залишаються обмеженими так званою “середністю” держав (“Середньою державою можемо вважати національного актора з обмеженою, у порівнянні з великою державою, національною могутністю, що дозволяє йому лише вибіркове докладення зовнішньополітичних ресурсів і зумовлює вибіркочувачівленість в тих чи інших регіональних або функціональних сферах міжнародних відносин” [4]). Це означає, не більше і не менше, аніж те, що при виробленні стратегії своєї зовнішньополітичної діяльності дані країни мають враховувати неможливість переслідування глобальних зовнішньополітичних інтересів, довільної зміни політики, одночасної активної діяльності на різних геополітичних напрямках без огляду на великі держави. А “США і Росія сьогодні залишаються основними геополітичними гравцями в Чорноморському регіоні” [5].

Російська Федерація наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. намагалася відновити своє панування в межах колишнього Радянського Союзу. В Чорноморському регіоні це безпосередньо стосується України і Грузії. Але після “безкровної революції” 2003 року в Грузії і “помаранчевих” подій в Україні Росія, однозначно, погіршила свої позиції.

Багато відповідей на питання україно-російського майбутнього, до помаранчевих осені-зими 2004-го, дав конфлікт навколо Керченської протоки, що тривав протягом осені –початку зими 2003 року. Ще в 1996

році Баррі Поузен [6] проаналізував можливість оборони території України проти уявної агресії Росії і прийшов до висновків, що Україна нічого реального у воєнному плані запропонувати не може. Реакція України на порушення Росією норм міжнародного права та статті 2 Договору про дружбу і співробітництво між Україною та РФ від 31 травня 1997 року і загрозу втрутитися на територію України показала, що жоден реальний збройний опір російській інтервенції Україна чинити не зможе. Готовність України використати зброю залишається так само низькою матеріально і, головне, морально. В час найбільшої ескалації конфлікту за дослідженням Центру Разумкова 75,8% громадян вважали, що Україна не може чинити збройний опір Росії [7].

Конфлікт у Керченській затоці, у той же час, показав складність для РФ реалізації загрози територіальній цілісності України. Відсутність активної демонстрації проросійських настроїв на Сході і Півдні України і підтримка кримськими татарами (мусульманами) Києва у російсько-українському конфлікті [8] передбачала лише можливість появи ще однієї гарячої точки на рівні конфронтації Північ-Південь.

Особливо варто зазначити, що всупереч російським очікуваннями, функціонування кримськотатарської автономії в складі української держави сприяє стабілізації ситуації в регіоні, а не розбурхує сепаратистські настрої. Конфлікт навколо острова Тузли підтвердив, що слова голови кримськотатарського Меджелісу Мустафи Джемілева: “Кримськотатарський народ, повертаючись на свою історичну Батьківщину, не тільки не несе загрози територіальній цілісності України, а й виступає проти будь-яких спроб відторгнення Криму від України” [9] були сказані з повною відповідальністю за майбутнє співіснування українського та кримськотатарського народів у єдиній державі України. Даний фактор позитивно впливає на ситуацію в чорноморському регіоні, особливо, якщо врахувати потенціал конфліктності у районах компактного проживання мусульманського населення в європейських країнах.

Наступним основним гравцем у регіоні є США. З використанням Чорноморського басейну для країн Західної Європи і США реально вимальовується перспектива зменшити залежність від енергоресурсів Перської затоки. Але Сполучені Штати зробили ставку на Туреччину як на свого чорноморського партнера. У відповідь на прагнення України брати участь у диверсифікації джерел енергопоставок, щоб у такий спосіб зменшити домінування Росії в регіоні, 1999 року було підписано, за безпосереднього сприяння США, угоду в Стамбулі про будівництво нафтопроводу Буку-Джейхан, в обхід України.

Аналогічно, ілюструє позицію США в регіоні і ситуація з об'єднанням ГУУАМ. Під час активного формування об'єднання директор

Програми “Безпека Чорноморського регіону” Гарвардського університету Сергій Конопльов та професор Університету Дж.Вашингтона Дж.Мороні висловили думку, що країни ГУУАМ не розглядаються як можливі учасники євроатлантичних структур, але наполегливо проводять прозахідну зовнішню політику та політику безпеки спрямовану проти СНД і на зменшення залежності від Росії, отже США має підтримати ці потуги у визначенні ГУУАМ у системі європейської безпеки, а якщо не зробить цього, щоб не дратувати Росії, то об’єднання приречене [10]. США, всупереч обнадійливим прогнозам дослідників, не підтримали ГУУАМ і з часом об’єднання занепало. На сьогоднішній день воно вже не може розглядатися як значущий суб’єкт чорноморської політики.

В Чорноморському регіоні наявна ще одна невирішена конфліктна лінія. Вона пов’язана з уявленнями Бухаресту про відновлення “Великої Румунії”, що тягне за собою територіальні претензії до сусідніх держав. Зокрема, Румунія претендувала на о. Зміїний, що належить Україні, оскільки від його територіальної приналежності залежить розмежування нафтоносного чорноморського шельфу. 22 жовтня 1997 року набув чинності Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією. Бухарест визнав теперішню лінію державного кордону (в тому числі українську приналежність острова Зміїний, на якому Київ зобов’язався не розміщувати наступальних озброєнь), але питання розмежування континентального шельфу залишилися невирішеними.

Таким чином, Україна підписала Договір з Румунією при наявності неврегульованих проблем, чим відкрила їй шлях до НАТО. Але конфлікт не вичерпано, і ставши членом НАТО (у той час як Україна не включена навіть у план Підготовки до членства у НАТО (Membership Action Plan - MAP), Румунія зможе продовжувати вирішувати свої територіальні претензії стосовно чорноморського шельфу.

З занепадом проекту ГУУАМ продовжилися пошуки, чим заповнити “вакуум безпеки” у Чорному морі, який би тим чи іншим чином, прив’язував систему регіональної безпеки до НАТО. В квітні 2001 року в Чорноморському регіоні була створена на основі воєнно-морських сил Болгарії, Грузії, Росії, Румунії, Туреччини та України Чорноморська воєнно-морська група оперативної взаємодії БЛЕКСІФОР. Її завдання оголошені як пошукові та рятувальні операції, операції з надання гуманітарної допомоги та захисту навколишнього середовища, заходи з розмінування та візити доброї волі (загалом, нагадували Петерсбергські принципи).

Участь Росії у даній групі не дозволяє повністю пов’язати БЛЕКСІФОР і НАТО та залишає за Москвою право впливу в групі. Загалом, БЛЕКСІФОР не є організацією, що ставить за мету, забезпечити

воєнну стабільність у чорноморському регіоні. Група БЛЕКСІФОР є недостатньо фінансована навіть для якісного виконання покладених на неї завдань в кризових ситуаціях. І, нарешті, ні російський (ні, тим паче, український, що знаходиться ще в гіршому стані) чорноморський флот не є на сьогодні боєздатними морськими силами в Чорному морі. Це свідчить про наявність в регіоні сил, які можуть його дестабілізувати, і про відсутність можливості забезпечити стабільність у регіоні.

Тому далі розглянемо можливості включення України в Західну інтеграційну систему та збереженню миру і стабільності в її рамках. Європейський Союз, через економічну потужність і швидке набуття політичної ваги, є зняряддям "м'якої" безпеки, а натомість НАТО, як військово-політичний блок, покликаний гарантувати безпеку від зіткнень з уживанням зброї [11].

Після розширення Європейського Союзу на Схід з 1 травня 2004 року ЄС став перед необхідністю створення "нової" східної політики. Україна, Білорусь і Молдова отримали окреслення через термін "нові західні незалежні держави" [12] ("західні", стосовно пострадянського простору). Зазначені держави розглядаються як регіон, відмінний від Росії та паралельний за значенням Середземноморському.

Сучасний стан розбудови воєнних сил Європейського Союзу в рамках Спільної Політики Безпеки і Оборони є занадто слабким для протистояння можливим та уявним воєнним загрозам в регіоні [13]. В той же час, включення до Східного виміру аспектів СПБО матиме добрий ефект не у воєнному, а в політичному плані.

Налагодження транскордонного співробітництва між ЄС та новими сусідніми державами повинно спрямовуватися на перетворення кордону в лінію тісної співпраці, а не "залізну завісу" між бідними і багатими, демократичними і недемократичними. На користь тісного співробітництва свідчать аргументи, що пояснюють залежність безпеки Європейського Союзу від стабільності на території країн Східної Європи. У разі дестабілізації ситуації в даних країнах, неминучий вплив на територію ЄС.

Східні сусіди Європейського Союзу, у тому числі Україна, не є еміграційною загрозою для ЄС, а тільки виконують роль транзитних держав. Але для збереження безпеки проникнення на територію Європейського Союзу і не побудувати при цьому "залізної завіси", необхідно зміцнити кордони за його межами (особливо, південний чорноморський кордон України [14]) і стимулювати підписання угод про екстрадицію нелегальних емігрантів між країнами, що мають кордон з ЄС та їх сусідами. Таких, які підписані між Євросоюзом і Україною, але відсутні у стосунках України з Росією, через небажання останньої вести переговори з даної теми. В даному контексті більш результативним і

прийнятним для ЄС та їх сусідів варіантом є укріплення східних кордонів України за підтримки Союзу. У такий спосіб розпочали вже вирішувати дану проблему з 2001 року, і це дало значне зменшення кількості нелегальних емігрантів [15].

Для входження до ЄС необхідна підтримка інших країн і, бажаний, вступ до НАТО. Між прихильниками Середземноморського та Східного вимірів політики Європейського Союзу можна передбачити серйозну боротьбу, на котру будуть накладатися й інші фактори. Наприклад, роль НАТО та США в Європі, темпи поглиблення інтеграції тощо. Зокрема, США зацікавлені у зміцненні Румунії та Болгарії з метою забезпечення південного флангу НАТО задля забезпечення стабільності на Балканах. Для Франції та Італії це означає превалювання Середземноморського виміру над Східним. І таких комбінацій можна пропонувати достатньо багато. При використанні збігу інтересів країн, що зацікавлені у Східному вимірі, збереженні міждержавної співпраці та атлантичній політиці ЄС на противагу тим, що підтримують Середземноморський вимір, поглиблення інтеграції та європейську військову ідентичність [16] Україна може досягти бажаного результату.

Ситуація на Сході Європи є, попри все, динамічною і проявляється, в тому числі, у посиленні воєнної присутності НАТО навколо Росії (Кавказ, Середня Азія, Прибалтика), в тих зонах, що ще кілька років тому визначалися як території ексклюзивного впливу Росії. Питання миру в регіоні може бути вирішено у спосіб встановлення певного балансу сил при чиемусь домінуванні і подальшого підтримання “статус-кво”. Або це буде, відповідно до нинішньої ситуації, домінування Росії на Північно-східному краї регіону, що дасть їй контроль над ресурсами, але відсутність можливості виходу з ними до міжнародних морських шляхів через неконтрольовані нею території, застановивши саме такий розподіл регіону. Або це буде загальне домінування НАТО у Чорному морі. Необхідно у період, поки цей баланс буде формуватися забезпечити здобутки для українських інтересів у регіоні, а не понести втрати, які потім будуть зафіксовані “статус-кво”.

In the article the geostrategic significance of the Black Sea region is emphasized, a number of possible variants of threats to the safety in the Black Sea region is analyzed as well as the possible ways of ensuring peace and stability in the Northern Black Sea region with the help of NATO and the EU and in the context of Ukraine's goal to become a member of these organisations are suggested.

Джерела і література: 1. Розширена Європа та виклики безпеці у Чорноморсько-Каспійському регіоні: Збірка статей на основі матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 2003 / Національний інститут проблем міжнародної безпеки, Фонд Фрідріха Еберта. – К., 2003.; ГУУАМ: Проблемы и перспективы

развития транспортно-коммуникативных коридоров. Материалы II Международной научно-практической конференции. Ялта, 4-5 июля 2000 г. – К., 2000. Україна – Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні. Матеріали міжнародної конференції. Київ, 10-11 квітня 2000 року. – К., 2000. Поузен Б. Концепция обороны для Украины // Украина: проблемы безопасности. – М., 1996. Radziwinowicz W. Tatarzy Krymscy wzywają do obrony suwerenności Ukrainy – Gazeta Wyborcza – 30-10-2003. Стратегічні інтереси України в країнах Чорноморського регіону та проблеми національної безпеки // К., 2001. – 134 с. 2. Парахонський Б. Європа – Чорноморський регіон: нові виміри безпеки та співробітництва. // Розширена Європа та виклики безпеці у Чорноморсько-Каспійському регіоні: Збірка статей на основі матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 2003 / Національний інститут проблем міжнародної безпеки, Фонд Фрідріха Еберта. – К., 2003. – С.11-16. – С.12-13. 3. Парахонський Б. Європа – Чорноморський регіон: нові виміри безпеки та співробітництва. // Розширена Європа та виклики безпеці у Чорноморсько-Каспійському регіоні: Збірка статей на основі матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 2003 / Національний інститут проблем міжнародної безпеки, Фонд Фрідріха Еберта. – К., 2003. – С.11-16. – С.13. 4. Кононенко С. Середньодержавність: формалізація структур осмислення // Дослідження світової політики. – К.: ІСЕМВ України, 1999. – С. 35-40. 5. Перепелиця Г. Чорноморський регіон як зона інтересів України і Туреччини // Україна – Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні. Матеріали міжнародної конференції. Київ, 10-11 квітня 2000 року. – К., 2000. – С.97-121. – С.103. 6. Поузен Б. Концепция обороны для Украины // Украина: проблемы безопасности. – М., 1996. – С. 85-136. 7. Radziwinowicz W. Rosja Putina pokazuje Ukrainie miejsce w szeregu // Gazeta Wyborcza 2 listopada 2003 r. 8. Дивись детальніше Radziwinowicz W. Tatarzy Krymscy wzywają do obrony suwerenności Ukrainy – Gazeta Wyborcza – 30-10-2003. 9. Джемілев М. Крим і кримські татари в україно-турецьких відносинах // Україна – Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні. Матеріали міжнародної конференції. Київ, 10-11 квітня 2000 року. – К., 2000. – С.85-87. – С.87. 10. Конопльов С., Мороні Дж. Західна підтримка ГУУАМ у “сірій зоні” європейської безпеки // Національна безпека і оборона – №7, 2001. – С.68-71. – С.68. 11. Гриценко А. Загрози для України мають переважно внутрішній характер. // "Наша газета + ", №26(167) , 12-07-2002. 12. Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. – Brussels, 11.3.2003 COM(2003) 104 final – 26 p. 13. Мишин А, Совет национальной безопасности и обороны Украины «Отношения Украина –НАТО: проблемы и перспективы» // Конференция Итоги Пражского самета. Новый этап сотрудничества в области между Россией и Западом – совпадение интересов и старые противоречия. – Великий Новгород, 7-8 декабря 2002. – С.42-48. 14. Pełczyńska-Nałęcz K., Duleba A., Póti L., Votápek V. Polityka wschodnia Unii Europejskiej – perspektywa krajów wyszehradzkich Eastern Policy of the EU: the Visegrad Countries' Perspective Warszawa, luty 2003 / Warsaw, February 2003, S.48.- S.26. 15. Поляков Л., Сунгуровський М. Європейська безпека: нові загрози - старі відповіді? // Україна-НАТО: основні здобутки та перспективи взаємовідносин. Інформаційно-аналітичні матеріали до Міжнародної конференції. Український Центр Економічних і Політичних Досліджень ім.Олександра Разумкова. Київ, липень 2002. С.25-35. - С.34. 16. Розгляд можливих коаліцій та мапи див. Pawlicki, J. W jakich koalicjach może wystąpić Polska w rozszerzonej Unii? // Gazeta wyborcza. 01-01-2004 r.